

A megszólítás vizsgálatának módszerei és eredményei a nemzetközi nyelvtudományban

1. A megszólításra, tiszteletadásra, a beszédpartner megjelenítésére szolgáló nyelvi elemek vizsgálatát már a történeti nyelvészet klasszikus kutatási területei között is megtaláljuk. A XIX–XX. század fordulójától kezdve Európa-szerte számos filológiai igényű tanulmány született az egyes nyelvek udvariassági elemeivel, megszólító névmásaival, azok kialakulásával, történetével, használati körével kapcsolatban (vö. V. SCHLIEBITZ, *Die Person der Anrede in der französischen Sprache*. Breslau, 1886; T. NAVARRO, *Vuesasted: Revista de filología española*. 1923. 310–1; C. GRAND, „*Tu, voi, lei*”; *étude des pronoms allocutoires italiens*. Ingebohl, 1930). Ezek részben történeti összefoglalások, részben egy-egy korszak állapotrajzai, részben pedig szépirodalmi művek, levelezések nyelvi anyagára épülő stilisztikai leírások, mint például a XIII. századi angol irodalom (A. G. KENNEDY, *The pronoun of address in English literature of the thirteenth century*. Stanford, 1915) vagy Molière megszólítónévmás-használatának (P. B. FAY, *The use of tu and vous in Molière: Publications in Modern Philology*. University of California. 1920. 227–86), illetve I. Gergely leveleinek vizsgálata (H. F. MULLER, *The use of the plural of reverence in the letters of Pope Gregory I.: The Romanic Review* 1914: 68–89).

A megszólítások rendszere már ezekben a korai elemzésekben is társadalmi és lélektani háttérrel együtt jelent meg, döntő fordulatot azonban a jelenség tanulmányozásában a nyelv társas jellegét, a nyelvhasználat és a társadalmi viszonyok összefüggését hangsúlyozó szociolingvisztika önállósodása hozott. Az elmúlt négy évtizedben a kérdés vizsgálata párhuzamosan fejlődött magával a tudományággal (vö. FRIEDERIKE BRAUN, *Terms of Address. Problems of patterns and usages in various languages and cultures*. Berlin–New York–Amsterdam, 1988. 297), sőt az 1970-es években a szociolingvisztika egyik legjelentősebb kutatási területévé vált.

2. A kérdéskör magyar recepciójában problematikusnak számít az alapfogalmak (*address systems, address forms*) fordítása, illetve ezzel összefüggésben az önálló magyar kutatások terminológiájának kialakítása is, ugyanis a magyar megfelelőként gyakran alkalmazott *megszólítás, megszólítási rendszer, megszól-*

lítási forma megtevesztő lehet. A téma részletes tanulmányozása ugyanis az egyes szám második személyre utaló névmások differenciálódásából indult ki, de ide sorolható minden, a beszédpartnerre utaló nyelvi elem (pl. igei személyragok, birtokos személyjelek) vizsgálata. Ez az értelmezés azonban eltér *megszólítás* szavunk szótári jelentésétől, így egyes terminusok, például *igei megszólítás* (vö. REMÉNYI ANDREA ÁGNES, *Nyelvhasználat és hierarchia: munkahelyi csoportok megszólítási rendszerének diádikus elemzése: Szociológiai Szemle 2000/3: 41–59*) szokatlannak tűnhetnek. A magyar szakirodalomban sajnos nem született megfelelő és egyértelmű szakkifejezés erre a problémakörre. Jelezheti ezt akár az a tény is, hogy egyetlen tanulmányköteten belül olvasható olyan írás, amely a megszólítás változatain a magázó és a tetszikelő formák különbségét (RAFFAI ÉVA, *A megszólítás változatai Szabadkán és Szegeden: Nyelvi változó — nyelvi változás. Szerk. SÁNDOR KLÁRA. Szeged. 179–88*), illetve amely a névszói megszólítások különbségeit érti (BEREGSZÁSZI ANIKÓ–CSERNICSKÓ ISTVÁN, *A megszólítás változatai az Ungvári Állami Egyetem magyar szakos hallgatói körében: uo. 171–8*).

FÜLEI-SZÁNTÓ ENDRE érzékelve ezt a problémát, a második személy nyelvi megjelenítését verbális érintésnek nevezte, és ennek két fajtáját különböztette meg: a vokatívuszi, illetve a névmással és igeragozással jellemezhető, deiktikus kapcsolattartási módot (*A verbális érintés. Linguistica, Series C, Relationes 7. Bp., 1994. 8*). Az ő terminológiája azonban egyrészt metaforikussága, másrészt a két altípus egyértelműen elkülönülő megnevezésének hiánya miatt nem vált közkeletűvé, nem oldotta meg az angol szakkifejezések fordításának gondját. A nemzetközi szakirodalom áttekintésében az egyértelmű magyar fordítás hiánya miatt megszólításnak nevezek minden, a beszédpartnerre utaló nyelvi elemet.

3. 1960-ban született meg a kérdéskör szociolingvisztikai vizsgálatát megalapozó tanulmány, egy pszicholingvista és egy irodalomtörténész, ROGER BROWN és ALBERT GILMAN közös munkája (*The pronouns of power and solidarity: Style in language. Szerk. THOMAS A. SEBEOK. New York–London, 1960. 253–76; 435–49, magyarul: A hatalom és a szolidaritás névmásai: Társadalom és nyelv. Szerk. PAP MÁRIA–SZÉPE GYÖRGY. Bp., 1975. 359–88*), amely a témáról való gondolkodás alapvető fogalomkészletét is kialakította, s bevezette a tegező és magázó formák jelölésére alkalmazott rövidítéseket (latin és francia megfelelőik: *tu/vos, tu/vous* alapján T- és V-forma).

A további kutatásoknak is irányt adó tanulmány szerzői elsősorban a névmási megszólítások használatának sajátosságait vizsgálják, s úgy vélik, hogy a névmáshasználatnak a megszólításban jelentkező kettőssége — vagyis a tegező és a magázó névmás elkülönülése — a társadalmi életet átszövő kettősséggel: a hatalom és a szolidaritás dimenziójával kapcsolható össze. Bemutatják a megszólító névmások szemantikájának történeti alakulását, szemantikán a beszélő és a megszólított viszony közötti kovariációt

értve, hiszen a megszólító névmások jelentése sajátos, használatuk mindig a szituációra utaló, deiktikus jellegű. Tárgyuk feldolgozására több, a szociolingvisztikában elfogadott módszert is alkalmaztak: egyrészt korábbi elemzések, színdarabok, bírósági jegyzőkönyvek, levelek adatainak értékelését a történeti kép felvázolásához, másrészt szociolingvisztikai interjúkat és kérdőíveket a szinkrón állapot leírásához. Francia, olasz, német és spanyol anyanyelvű beszélőkkel készítettek interjúkat; kérdőívet pedig két-két Bostonban tanuló Argentínából, Chiléből, Dániából, Norvégiából, Svédországból, Dél-Afrikából, Indiából, Svájcban, Hollandiából, Ausztriából és Jugoszláviából érkezett diákkal töltettek ki. Kérdőívükben különböző társadalmi kapcsolattípusokat neveztek meg (pl. vendég–pincér, tiszt–közkatoná, munkaadó–alkalmazott, szülő–gyerek). Az adatközlőknek a megfelelőnek tartott nyelvi formát kellett megadniuk egy négyfokozatú skála segítségével (valószínű tegezés; elképzelhető tegezés; elképzelhető magázás; valószínű magázás).

Tanulmányuk következtetései elsősorban az angol, francia, olasz és spanyol nyelvre tekinthetők érvényesnek, a többi nyelvről gyűjtött adatokra főként a szemantika és a társadalmi struktúra általános összefüggéseiről szólva építettek, és felvetették az egyes nyelvek megszólításmódjaira jellemző szemantikai töltetek összehasonlításának lehetőségét is.

Az európai nyelvek megszólító névmásainak differenciálódását a latinból, a császár megszólításának többes számából vezették le, amely fokozatosan kiterjedt más magas rangú személyekre is, majd ez a használati mód az egyes európai nyelvekben a XII. és a XVI. század között szilárdult meg. A tegeződés és a magázódás különbségét meglátásuk szerint kezdetben a hatalom szemantikája irányította, vagyis a fölérendeltek és alárendeltek között az aszimmetrikus használat vált jellemzővé, míg a felsőbb osztályokhoz tartozó egyenlő rangúak kölcsönösen magázódtak, az alsóbb osztályokhoz tartozó egyenlő rangúak pedig kölcsönösen tegeződtek. Az egyenlők közötti megszólítás módjának alakításában azonban fokozatosan megjelent egy másik, a hatalommal szembenálló tényező: a szolidaritás dimenziója. Ennek alapján az egyenlő rangúak között a tegező forma jelzi a szolidáris, a megszólítottal közösséget vállaló viszonyokat, a magázó forma pedig a nem szolidáris, a megszólítottól távolságot tartó kapcsolatokat. A szolidaritás dimenziója a XIX. századtól fokozatosan áterjedt a nem egyenrangú viszonylatokra is, ezáltal az európai nyelvekre ma az egyenrangú megszólítás jellemző, sőt egyre növekszik azoknak a sajátosságoknak a száma, amelyek elégségesnek számítanak a szolidáris viszonyhoz.

Az Európában általános érvényűnek tekinthető jelentésváltozási tendenciák felvázolása után BROWN és GILMAN összeveti a német, a francia és az olasz nyelv névmáshasználatának különbségeit. Az interjúk és kérdőívek tanúsága szerint a németben az e g y c s a l á d b a t a r t o z á s n a k nagyobb szerepe van a szolidaritás megteremtésében, mint a franciában, a franciában viszont a

közös élethelyzet könnyebben tesz nyelvileg is szolidárisná; az olasz tegező forma választásában a családhoz való tartozás csaknem olyan erős, mint a németben, az azonosságok szolidaritást teremtő ereje pedig még jelentősebb, mint a franciában, hiszen nők és férfiak között is érvényesülhet.

Az európai nyelvek névmásainak története alapján a szerzők azt a következtetést vonják le, hogy a megszólító névmások használata és a társadalmi struktúra között összefüggések mutathatók ki: a nem kölcsönös hatalom szemantikája a viszonylag mozdulatlan, merevebb társadalmakra jellemző, míg a kölcsönös szolidaritás szemantikája a társadalmi mozgással és az egyenlőség hirdetésével kapcsolható össze.

Megfigyeléseik szerint a megszólításválasztásból következtetni lehet a beszélők politikai nézeteire is: a tegező forma következetes használata a radikalizmussal, a magázó formákhoz való ragaszkodás pedig a konzervativizmussal függ össze.

Drámaszövegek elemzésére építve bemutatják a megszólító névmások használatának állásfoglalást, érzelmi többletet kifejező lehetőségeit is: ha valaki az adott viszonytípusban elfogadott megszólítási normát megsérti, a megvetés vagy düh T-je és a csodálat vagy tisztelet V-je révén kifejezheti érzelmeit. Megfigyeléseik alapján a régi angol és francia drámákban a tegezés és magázás váltása nagyon érzékenyen volt képes kifejezni a közeledést és az elutasítást, a névmásoknak ez a funkciója azonban megítélésük szerint mára szinte teljes egészében visszaszorult.

4. BROWN és GILMAN munkáját, amely „a megszólítással foglalkozó vizsgálatáradatot megindította” (SUSAN ERVIN-TRIPP, A szociolingvisztikai szabályokról: váltogatás és együttes előfordulás: Nyelv — kommunikáció — cselekvés. Szerk. PLÉH-SÍKLAKI-TERESTYÉNI. Bp., 1997. 514), hamarosan követte az amerikai megszólítási rendszer leírása. A tegező és magázó formákat nem megkülönböztető nyelvekben ugyanis szintén érvényesül a megszólítások társadalmi helyzetjelölő szerepe: a nominális megszólítások választásának szabályszerűségeiben. ROGER BROWN és MARGUERITE FORD 1961-ben publikált (Address in American English: Journal of abnormal and social psychology 1961: 375–85), a nominális megszólítások szociális jelentésének vizsgálatát megalapozó írásukban több különböző adatgyűjtési módszerrel térképezték fel az amerikai angol megszólítási változatait. Kutatásuk alapjául amerikai drámák elemzése szolgált, majd az ezekből kiindulva megállapított szabályokat az élő nyelvhasználatból származó adatokkal vetették össze. Egyrészt résztvevő megfigyelést végeztek egy bostoni vállalatnál, másrészt kérdőívvel gyűjtöttek adatokat az ország különböző területeiről származó 30–38 év közötti üzletkötőktől arról, hogy hogyan szólítják meg különböző munkatársaikat. Kiegészítésül pedig a kansasi egyetem pszichológiai intézetének segítségével magnetofonos felvételeket készítettek gyermekek beszélgetéseiről.

Két alapvető megszólítási módot különítettek el: a keresztnévi megszólítást, illetve a vezetékneven és címen, rangon szólítást. A két forma használatának a különböző társas viszonylatokban három variációs lehetősége adódik: a kölcsönös keresztnévi, a kölcsönös vezetéknevi és a nem kölcsönös megszólítás. Megfigyelésük szerint a színdarabokban a párok meghatározó többsége átvált a kölcsönös keresztnévi megszólításra, a kölcsönös vezetékneven és címen szólítás pedig általában csak a nemrég bemutatott felnőttek között szokásos. A két kölcsönös megszólítási mód közötti különbség elsősorban az ismeretség fokával magyarázható; a fiatalabbak és az azonos neműek között azonban a keresztnévi megszólítás kevésbé szoros viszonyt feltételez, mint az idősebbek és a különböző neműek között. A nem kölcsönös megszólítást két tényező indokolhatja: egyrészt a nagy korbeli különbség, másrészt pedig a hierarchiában elfoglalt hely. Ha egy viszonylatban ez a két társadalmi tényező ellentmondásba kerül, vagyis az idősebb személy alacsonyabb rangú, akkor a hierarchiabeli pozíció válik meghatározóbbá a megszólításban. A vezetéknevi forma egyaránt kifejezhet távolságtartást és tiszteletadást, a keresztnévi forma pedig bizalmasságot és leereszkedést, vagyis a szerzők véleménye szerint a névszói megszólítások szociális jelentése párhuzamba állítható a tegező és magázó névmások használatával. Bemutatják a szerzők az ismeret-ségek bizalmasabbá válásának folyamatát is, rávilágítva arra, hogy az informálisabb megszólítási módok használatát mindig a hierarchiában feljebb álló fél kezdeményezheti.

Ennek a két alapvető munkának a megjelenését követő évtizedben számos különböző nyelv és kultúra megszólítási viszonyait bemutató tanulmány jelezte, hogy a kérdés vizsgálata a szociolingvisztika egyik kiemelt jelentőségű területévé vált, sőt egyes vélemények szerint a tudományág hatvanas évekbeli felvirág-zása részben e témakör kutatásának volt köszönhető (vö. REMÉNYI, i. m. 42).

5. Módszerében és problémafelvetésében is eltér a korábbi elemzésektől PAUL FRIEDRICHnek a 19. századi orosz megszólítónévmás-használatot bemutató írása (Social context and semantic feature. The Russian pronominal usage: Directions in Sociolinguistics. Szerk. J. GUMPERZ–D. HYMES. New York, 1972. 270–300). A társas kontextusnak a tegező (*мы*) és a magázó (*вы*) névmások szemantikájával való összefüggését kizárólag irodalmi művek: Gogol, Dosztojevszkij, Lermontov, Tolsztoj és Gorkij írásainak elemzésére építve tárgyalja. A szépirodalom felhasználása korábban is jelen volt a megszólítások vizsgálatában, de mindig más módszerekkel gyűjtött adatokkal is kiegészítve. FRIEDRICH véleménye szerint azonban a szépirodalom és azon belül is a realista regények azért különösen alkalmasak a megszólítások vizsgálatára, mert lehetővé teszik a használat dinamikájának, az egyes kapcsolatokon belüli változások és az implicit jelentések megfigyelését is.

Elemzésében FRIEDRICH azt tekinti kiindulópontnak, hogy a grammatika és a kultúra összefüggésének a névmási megszólítás differenciálódása az egyik legnyilvánvalóbb jelölője. Tíz olyan tényezőt különböztet meg, amelyek befolyásolják az orosz megszólító névmások használatát: a társalgás témája, a beszédesemény körülményei, az életkor, a generáció, a nem, a rokonsági fok, a nyelvváltozat, a csoporttagság, a relatív tekintély és az érzelmi összetartozás. E társadalmi hatóerők figyelembevételével mutatja be a három lehetséges viszonytípus: a kölcsönös magázódás, a kölcsönös tegeződés és a nem kölcsönös megszólítás jellemzőit. Kölcsönös *bi* jellemző a formális alkalmakra, a kölcsönös tisztelet kifejezésére. A legmagasabb társadalmi osztályba tartozók kölcsönösen magázódnak egymással és az alacsonyabb rangúakkal is, azaz az arisztokráciára — francia minta alapján — a testvéreken és a hitvesen kívül mindenkire kiterjedő kölcsönös magázódás jellemző. Nem kölcsönös megszólítást találunk a családon belüli különböző generációk esetében, a gyermek–felnőtt viszonylatban általában, gyakran nem kölcsönös *mi* szerepel kisebbségi csoportok tagjaival, illetve a társadalom perifériájára szorult személyekkel szemben. Kölcsönös *mi* jellemző a gyerekekre 11–12 éves kor alatt, az alacsonyabb osztályokra széles körben, akár idegenek között is, illetve a testvérek és a házastársak között.

FRIEDRICH utal a megszokott használattól való eltérés stílusértékének lehetőségeire is, megállapítva, hogy az adott helyzetben nem megfelelő formákat használva, a névmáshasználat irónia, szarkazmus forrásává is válhat.

A cár tegező megszólítása sajátos ellenpontot jelent BROWN és GILMAN fel fogásához viszonyítva, hiszen a szerzőpáros az uralkodói hatalom többes számából vezeti le a magázó formák kialakulását. Ez az ellentmondás is rávilágít a jelenség kultúrától függő voltára: a nyelvi viszonyok valószínűsítik, hogy az orosz alattvaló–uralkodó viszony bizalmasabb hangnemű, mint a nyugati kultúrkörben.

FRIEDRICH a megszólító viszonylatok alakulását, dinamikáját az elemzett művekben ábrázolt kapcsolatokat elemezve mutatja be, kiemelve az alkalomszerű váltások érzelme kifejező, illetőleg a formák közötti ingadozás bizonytalanságot jelölő szerepét is. A tegező és magázó formák közötti váltást igen gyakori jelenséggént tünteti föl, így a XIX. századi az orosz névmáshasználat a társadalmi és érzelmi közeledés–távolodás rugalmasabb kifejezőjének látszik, mint a többi vizsgált nyelv megszólítási rendszere. Ez a váltásokat érvényesítő használat a BROWN és GILMAN által vizsgált drámaszövegekben fordul még elő nagyobb számban, ezért felvetődhet az a módszertani dilemma is, hogy az érzelmi dinamikát kifejező használat kimutathatósága részben a vizsgált korpuszok szépirodalmi jellegéből is adódhat, nem csupán a történeti eltérések okozzák.

6. A megszólítások kultúránként eltérő rendszereinek tanulmányozásában újabb lépést jelentett SUSAN ERVIN-TRIPP 1972-es munkája (magyarul: i. m. 507–40), amely felhasználva a megszólításkutatás addigi eredményeit, a legkülönbözőbb megszólítási rendszerekről leírt sajátosságokat azonos módszerrel modellezi, lehetővé téve ezáltal a kultúrák főbb jellegzetességeinek összehasonlítását. ERVIN-TRIPP különböző megszólítási rendszerekben meglévő, társadalmi tényezőktől függő nyelvi választási lehetőségeket diagrammokkal, *fo l y a - m a t á b r á k k a l* mutatja be. Az amerikai helyzet felvázolásán kívül FRIEDRICH elemzése alapján megrajzolja a XIX. századi orosz (i. m. 270–300), a jiddis (D. I. SLOBIN, *Some aspects of the use of pronouns of address in Yiddish: Word* 1963: 193–202) és LAMBERT (egy a későbbi vizsgálataiba beépített publikálatlan esettanulmánya) alapján a Puerto Ricó-i megszólítási viszonyok modelljét is. Ez a módszer átlagos képet rajzol egy-egy kultúra megszólítási lehetőségeiről, s így elhanyagolja az egy rendszeren belüli társadalmi eltéréseket, vagyis a beszélőközösségek teljes szociolingvisztikai bemutatásában nélkülözhetetlen dialektusbeli különbségeket, az egyéni preferenciák okait sem veszi figyelembe. A diagrammok alapján választó személy egy elképzelt, idealizált beszélő. Az amerikai megszólításról megállapított szabályszerűségekhez ERVIN-TRIPP elsősorban saját, mindennapi megfigyeléseit veszi alapul, így mivel a mintája nem reprezentatív, az általa leírt rendszer nem tekinthető érvényesnek a teljes amerikai beszélőközösségre nézve: „Ezeket a szabályokat magam állítottam fel, és meglehetősen szűk körben érvényesek. Arra az egyetemi értelmiségi környezetre alkalmazhatók, amelyet a magam tapasztalatából ismerek” (i. m. 511).

Mindezek ellenére módszerének fontos eredménye annak felmutatása, hogy a megszólítások választását több társadalmi tényező irányítja, melyek között rangsor lehetséges, vagyis még a látszólag kétválasztásos rendszerekben is számos különböző út vezethet el ugyanannak a formának a használatáig. ERVIN-TRIPP az összehasonlított rendszerek eltérései és különbségei alapján felveti a *m e g - s z ó l í t á s i r e n d s z e r e k t i p o l o g i z á l á s á n a k* lehetőségét is. A megszólításokat a nyelvi viselkedés egészében elhelyezve utal arra is, hogy a különböző megszólítási formák megválasztása összefüggést mutat más stiláris és udvariassági elemek használatával is.

7. A társadalom rétegződésének hatását a megszólítások alakulására ELIZABETH BATES és LAURA BENIGNI 1975-ben publikált, az olasz nyelvre vonatkozó kutatása vette elsőként következetesen figyelembe, hiszen a korábbi vizsgálatok általában olyan egységes szabályrendszert írtak le az egyes nyelvekre nézve, amely egy idealizált beszélő megszólítónévmás-használatát jellemezte (*Rules of Address in Italy. A Sociological Survey: Language in Society* 1975: 271–88). Ez a szerzőpáros viszont tekintettel az életkor, a nem és a társadalmi osztály változójára 117 fős mintától gyűjtött adatokat BROWN és GILMAN kérdőívének módosított változatával. Két korcsoportot emeltek ki, a 15

és 35 év közöttieket, illetve a 45 és 65 év közöttieket, feltételezve azt, hogy e két csoport nyelvhasználata között — mivel a II. világháború előtt, illetve utána felnőtt generációkról van szó — lényeges különbségek vannak, amelyek megmutathatják a jelenleg zajló változásokat is. A társadalmi osztályok tekintetében a foglalkozás, a lakóhely és az iskolázottság alapján két csoportot különítettek el: az alsóbb és a felsőbb osztályokat. Kérdőívükben 23 viszonylat szerepelt (család, nem bizalmas munkatársak, nem bizalmas alárendeltek, nem bizalmas fölérendeltek stb.), melyekben az adatközlőknek az adott és az elvart megszólító névmásokat is meg kellett jelölniük. A BROWN és GILMAN kérdőívében szereplő kérdéseket részben megváltoztatták, és az adatközlőkhöz igazították, az eredeti kérdéssor ugyanis elsősorban a felsőoktatás kapcsolattípusaira kérdezett rá, mivel az adatközlők mindegyike egyetemi hallgató volt. A vizsgált kapcsolattípusok módosításán kívül az eredetileg négyfokozatú skálát két választási lehetőségre szűkítették (tegezés — magázás).

Kutatásuk eredményei szerint a felsőosztálybeli fiatalok megszólítónévhasználata eltér a társadalom többi csoportjától, ők a leginformálisabb stílusúak, vagyis ők választják leggyakrabban a tegező formákat, s valószínűleg az ő nyelvi viselkedésük indította el a megszólítási rendszer egészének változását. Az alsóbb társadalmi osztályba tartozó fiatalok megszólítási módjai viszont ellentétes tendenciát mutatnak: ők tekinthetők a legformálisabb nyelvhasználatú, a legtöbb esetben magázó formát választó csoportnak. A családon belüli magázódás is csak az alacsonyabb társadalmi osztályokban fordul elő. A szerzők feltételezése szerint ez a helyzet azzal magyarázható, hogy a felsőbb osztályokba tartozók a megszólítások demokratizálásával a kevésbé formális nyelvi viselkedésűnek tartott alacsonyabb osztályok felé próbálnak közeledni, míg az alsóbb osztályok felfelé törekedve a felsőbb osztályok feltételezett értékeit igyekeznek követni.

Az olasz nyelv azonban nemcsak két névmást különböztet meg a második személy megszólítására, hanem a magázódáson belül elkülönül a *Lei* és a *Voi* szerepe is. A szerzők e névmások használatának társadalmi megoszlásáról tett megállapításai a különböző magyar névmási megszólítások szerepét vizsgálva is tanulságosak lehetnek. Az olasz kutatás eredményei szerint a régebbi és a nyelvjáráásokban általánosabban elterjedt *Voi* névmás használata az alacsonyabb társadalmi osztályba tartozókra, azon belül is elsősorban a vidéki, mezőgazdasági munkát végző csoportokra korlátozódik. Azoknak az adatközlőknek a névmásválasztásában, akik a *Voi*-t is használják, háromosztatú megszólítási rendszer érvényesül, amelyben a *Lei* a tiszteletet kifejező forma a nem bizalmas kapcsolatokban, feljebbvalókkal szemben, illetve alkalmas a városiakkal való kapcsolattartásra, a *Voi* pedig a családban használt forma, amely feljebbvalóval vagy távoli ismerőssel érintkezve a kapcsolat bizalmosságát jelöli.

A politikai elkötelezettség és a névmáshasználat között BROWN és GILMAN által feltételezett kapcsolat — azaz, hogy a konzervativizmus formalitást, a libe-

ralizmus pedig informalitást eredményez a megszólításokban — BATES és BENIGNI megfigyelései alapján csak a felsőbb osztályokban mutatható ki egyértelműen, a többi csoportban az összefüggés nem ennyire egyértelmű.

Adatközlők szerint a gyerekek 8-9 éves korukra sajátítják el a tegezés és magázás használati különbségeit, a gyerekek megszólításában pedig 16-17 éves korban válik általánossá a magázó forma, vagyis ekkor lépnek be teljes értékűen a megszólítási rendszerbe.

Kutatási eredményeik alapján az olasz megszólítási rendszerre a kölcsönösség jellemző, nem kölcsönös viszonylatok csak nagy korkülönbség esetén fordulnak elő. Végső következtetésük szerint a tegezés és magázás használata szinte a visszájára fordult az eredeti értékéhez viszonyítva. A tegező forma ugyanis napjainkra csaknem minden viszonylatban használhatóvá vált, kivéve az alárendeltekkel, alacsonyabb társadalmi helyzetűekkel való kapcsolattartást, mert ott a régi, az alárendeltséget hangsúlyozó megszólítási rendszert idézhetné fel. Ez a helyzet a gyakorlatban azt jelenti, hogy például a munkaadókat, a professzorokat tegeznek, a pincéreket és a cselédeket viszont magázzák. Eredményeik ismertetése során felhívják a figyelmet arra, hogy a kérdőíves felmérés adatai valószínűleg eltérnek a valós helyzettől, mert ez az adatgyűjtési mód általában az adatközlők ideális, nem pedig valóságos társas viselkedését jeleníti meg. A tanulmányukból kirajzolódó helyzet, vagyis az általánosan elfogadott megszólítási norma hiánya megítélésük szerint a modern olasz társadalom általános értékválságával függ össze.

8. A megszólítások vizsgálatának szempontjait WALLACE E. LAMBERT és RICHARD G. TUCKER kutatása (*Tu, Vous, Usted. A Social-Psychological Study of Address Patterns*. Rowley, 1976) bővítette tovább azáltal, hogy azonos nyelvet használó, de elkülönült beszélő közösségeket alkotó csoportok tegeződési és magázódási szokásait, a csoportok között fellelhető különbségeket tárta fel, megteremtve a kulturális összevetés lehetőségének módszertani alapjait. A francia nyelvre nézve a Kanadában, Québec területén, egy franciaországi kisvárosban, Lavalban, illetve a Franciaországhoz tartozó, de Kanada új-fundlandi partjaihoz közeli, ritkán lakott szigeteken élő csoportok megszólító formáinak megoszlását kutatták. A különböző spanyolul beszélő közösségek megszólítási módjait pedig Puerto Ricóban és a kolumbiai Bogotában gyűjtött adatok alapján tanulmányozták.

Fő módszerük a kérdőíves adatgyűjtés volt: olyan kérdéssort igyekeztek összeállítani, amelyben a lehetséges társadalmi kapcsolattípusok legnagyobb része szerepel. Számos különböző viszonylatra kérdeztek rá: a szűkebb és tágabb család, tanárok, barátok, közeli ismerősök, ismeretlenek, szolgáltatásban dolgozók, egyházi személyek és munkaadók megszólítása került a kérdéssorba. Az adatközlőknek az általuk és az ő megszólításukra használt tegező vagy magázó névmást minden viszonylatra nézve karikázással kellett megjelölniük. Minden vizs-

gálati terepen nagyszámú informátorral dolgoztak, akiket a 8 és 16 év közötti korosztályból választottak ki. Mivel az így létrejövő minta csak a megszólítási rendszernek a gyerekek által is használt és ismert részéről ad számot, az eredményeket korlátozott érvényűnek kell tekintenünk, azonban számos, a beszélőközösségek közötti lényeges különbség ezekből az adatokból is kirajzolódik.

Kutatásuk első fázisa a kanadai francia közösségek tanulmányozása volt, itt több különböző módszert is alkalmaztak a kérdőívvel nyert adatok ellenőrzésére és árnyalására.

A kérdőívek alapján megállapították a legmeghatározóbb megszólítónév-más-használati tendenciákat. Eszerint a vizsgált korosztállyal való kapcsolattartásban a magázás, a kölcsönös magázódás is meglehetősen ritka, a vidéki adatközlők esetében elsősorban az egyházi személyekkel, a városi adatközlők esetében pedig az idősebb ismeretlenekkel, illetve a szolgáltatásban dolgozókkal való kapcsolatokban van szerepe. A családon belül a kölcsönös tegezés, illetve a gyerekek részéről a felnőttek magázása a legjellemzőbb: a nagyszülőket, dédszülőket, nagybácsikat, nagynéniket tekintve a magázás a gyakoribb, a szülőket tekintve a tegezés és a magázás szokása egyensúlyban van, az unokatestvérek, sógorok, sógornők között pedig a kölcsönös tegeződés a jellemző. A családon kívüli felnőttekkel zajló kommunikációban is lényeges szerepe van a kölcsönösség hiányának, vagyis a magázásra felelő tegezésnek, a nem kölcsönös megszólítás normája azonban családon belül a kölcsönös tegeződéssel, családon kívül pedig a kölcsönös magázódással verseng.

A kanadai vizsgálat adatai jelentős különbséget mutatnak a falusi és városi, illetve az alacsonyabb és magasabb társadalmi osztályba tartozó adatközlők névmáshasználatában. A falusi és alacsonyabb státusú beszélők formálisabbak a megszólítások tekintetében: nagyobb arányban használnak magázó formákat, s több nem kölcsönös viszonylatban vesznek részt, mint a városi és magasabb státusú beszélők. A nemek szerinti megoszlásban is számottevő különbségek érzékelhetők: a lányokat hamarabb kezdik el felnőttként kezelni, vagyis hamarabb lesznek több kölcsönös megszólítási viszonylat részesei.

A kérdőívvel nyert eredményeket Kanadában négy, különböző módszerekkel végzett ellenőrző kutatás is követte. Az egyikben azt vizsgálták, hogy a szülőkel való kapcsolat erőssége, bizalmassága összefügg-e a használt megszólító névmással. A gyerekeknek különböző skálák alapján kellett jellemezniük kapcsolatukat a szüleikkel. Az eredmények alapján a megszólítás kölcsönössége független a családi kapcsolatok erősségétől. A második ellenőrző vizsgálat egy olyan reakcióteszt volt, amelyben egy családi szituáció, egy szülők és gyerekek közötti, kerékpárvasárlásról zajló vita különböző névmáshasználatú változatairól kellett az adatközlőknek véleményt mondaniuk. Az adatközlők nagy része összefüggést feltételezett a párbeszéd kimenetele, a család jellemzői és a névmáshasználat között. Kontrollként végeztek egy szociálpszichológiai kísérletet is,

amelyben áruházi eladókat megszólítva a gyerekek tegezõ formákat használtak, az eladók reakciói pedig szinte minden esetben tükrözték, hogy érzékelték a megszólítási norma megsértését. A gyerekektõl gyûjtött adatok ellenõrzését szolgálták a tanárokkal készített kérdõívek is, s mivel ezek eredményei igazolták azokat az arányokat, amelyeket a tanulók válaszaik mutattak, a szerzõk szerint a többi kapcsolattípusról nyert kép is érvényesnek tekinthetõ.

A Franciaországban gyûjtött adatok feldolgozása alapján a francia társadalom — a franciául beszélõ kanadai közösségekhez viszonyítva — a megszólítások tekintetében sokkal kevésbé oszlik meg társadalmi osztályok, rétegek alapján. A francia társadalomra jellemzõ a családi szolidaritás: a szûkebb családon belül szinte egyöntetûen a kölcsönös tegezõdést találunk. A nem fontos szerepet játszik a megszólítás alakulásában: például a családon kívüli felnõttek, tanárok, hivatalnokok, eladók nagyobb valószínûséggel magázzák a kiskamasz lányokat, mint a fiúkat; ezzel ellentétben azok a felnõttek, akik szorosabb ismeretségben vannak a családdal, gyakrabban tegeznek a lányokat, mint a fiúkat, a kapcsolat szorosságát, családiasságát hangsúlyozva ezáltal.

A St. Pierre-et-Miquelon szigetén gyûjtött adatok alapján — a franciaországi helyzethez hasonlóan — a társadalmi osztályok alapján nem mutathatók ki jelentõs különbségek a névmáshasználatban. Ennek a helyzetnek oka lehet egyrészt a francia társadalommal, kultúrával való szoros érintkezés, másrészt viszont az is, hogy kicsi és zárt közösségrõl van szó. A nemek tekintetében eltéréseket találhatunk: a lányok a családon belül, a fiúk viszont a családon kívül, az ismeretlen férfiakkal való kapcsolattartásban tûnnek informálisabbnak, vagyis választják inkább a tegezõ formát a felnõttek megszólítására. Az életkori változásokkal együtt gyakran változik a megszólítási mód, a tágabb családban a fiúk idõvel áttérnek a magázó formáról a tegezõre, a lányok pedig az idõsebb nõk megszólításában a tegezõsrõl a magázásra. Érdekes sajátossága ennek a megszólítási rendszernek, hogy ezeket a váltásokat a franciaországi és a kanadai helyzettõl is eltérõ módon a fiatalabbak irányítják, vagyis õk döntenek el, hogy mikortól használnak egy formát, nem pedig az idõsebbek ajánlják fel nekik ennek lehetõségét.

A spanyol nyelvû Puerto Ricó-i közösség vizsgálatának eredményei alapján nem rajzolódtak ki annyira egyértelmû normák és szokások, mint amilyeneket a franciául beszélõ közösségekben találtak. Az egyetlen, az egész társadalomban érvényes szabályszerûség a barátok közötti tegezõdés. A szerzõk véleménye szerint az egyöntetû szokásrendszer hiánya azzal magyarázható, hogy Puerto Rico társadalma átmeneti szakaszban van. A megszólítási rendszeren belüli eltéréseket alapvetõen a lakóhelytípus különbségei határozzák meg, annak ellenére, hogy földrajzilag zárt egységet alkotó kis közösségrõl van szó. Vidéken ugyanis a gyermek–felnõtt viszonylatra a nem kölcsönös megszólítási mód jellemzõ a családtagoktól az idegenekig terjedõen, a városban azonban szinte csak kölcsön-

nös megszólításokkal élő viszonylatok fordulnak elő: kölcsönös tegeződés a családtagok és barátok között és kölcsönös magázódás a nem családi, nem bizalmas kapcsolatokban. A vidéken használt megszólítások a régi megszólítási rendszer emlékét őrzik, a városi megszólítások pedig már a jövőt előlegezik meg. Ebben a változási folyamatban ugyanaz a tendencia fedezhető fel, amelyet BROWN és GILMAN az európai társadalmakra nézve a hatalom szemantikájától a szolidaritás szemantikája felé való elmozdulásként írtak le.

A kolumbiai vizsgálat a kutatás többi részénél szűkebb körű, ellenőrző gyűjtésnek tekinthető, hiszen csupán 8 és 10 év közötti, középosztálybeli városi gyerekek kerültek a mintába. E korlátozottság ellenére meg tudtak a szerzők állapítani általános törvényszerűségeket is. Úgy látják, hogy a családon belüli viszonylatok mindegyikében a kölcsönös tegeződés van meghatározó többségben, sajátos kivételt jelent az anya és lánya között egyes csoportokban előforduló kölcsönös magázódás. A családon kívüli gyermek–felnőtt viszonylatra már ebben az életkorban is a kölcsönös magázódás jellemző. Sajátos jelenség ebben a megszólítási rendszerben, hogy a hasonló korúak közötti megszólításokban a nemek szerint igen nagy különbségek vannak: a hasonló korú fiú barátok, osztálytársak, ismerősök, unokatestvérek ugyanis kölcsönösen magázó formát használnak, a lányok viszont egymás között és a fiúkkal is tegeződnek. A II. világháború után Bogotába költözött zsidók megszólítónévmás-használata eltér az itt élő katolikusokétól: esetükben a fiúk és lányok megszólításai nem különülnek el olyan élesen, a családon belül pedig nem tekinthető meghatározónak a kölcsönös tegeződés. A barátok és osztálytársak megszólításában a zsidó származású gyerekek azonban már közelíteni látszanak a helyi katolikusok szokásaihoz, vagyis kulturális beilleszkedésük a gyerekek kapcsolatai révén indul meg.

LAMBERT és TUCKER nagyívű munkája a különböző közösségekből azonos módszerrel gyűjtött adatok által lehetővé teszi az egyes kultúrák megszólítási szokásainak háttérében húzódó szociális dimenziók feltárását is, másrészt a korábbi kutatásokénál jóval nagyobb számú adat alapos statisztikai feldolgozása alapján von le általános érvényű következtetéseket arról, hogy milyen társadalmi tényezők hogyan határozhatják meg az egyének közötti szociális távolság nyelvi megjelenítését.

9. CHRISTINA B. PAULSTON ezzel csaknem egy időben született tanulmánya a svéd megszólításokról (Pronouns of address in Swedish. Social class semantics and changing system: *Language in Society* 1976: 359–86) azáltal hozott új szempontokat a kérdéskör vizsgálatába, hogy egy á t a l a k u l ó b a n l é v ő m e g s z ó l í t á s i r e n d s z e r sajátosságait igyekezett megragadni. A tegeződés nagyfokú térnyerése miatt a svédek szerint a megszólításnak nincsenek egyértelmű szabályszerűségei, illetve él egy általánosító vélekedés közgondolkodásukban, mely szerint szinte mindenki tegeződik. Az alaposabb megfigyelések, a módszeres adatgyűjtés azonban ennél jóval árnyaltabb képet mutat. A

svéd kutatónő a kérdőíves adatszerzés már bevált módszerén kívül szociolingvisztikai interjúkat készített, és érzékelve azt, hogy a viselkedés nyelvi valósága elsősorban passzív, beavatkozásmentes módszerekkel tárható fel, nagymértékben épített saját és mások résztvevő-megfigyelőként szerzett tapasztalataira is.

Megítélése szerint a tegezésnek két jelentésköre különíthető el: használható egyrészt az *intimitás*, másrészt pedig a *szolidaritás* kifejezésére. Önmagában a tegezés, a tegező névmás nem képes az intimitás érzékeltetésére, csak akkor, ha keresztnév vagy családi kapcsolatra utaló névszói megszólítás járul hozzá. A tegeződésnek ezt a fajtáját felnőttek között általában az összetegeződés aktusa előzi meg, s a felsőbb társadalmi osztályokban gyakori. A tegező forma nominális megszólítás nélküli használata szolidaritást, társadalmi azonosságérzetet fejez ki, azonban lehetőséget ad a személyes távolságtartásra is. Ez az egyenlőséget hangsúlyozó, de nem bizalmas tegeződés vált egyre szélesebb körűvé a kutatást megelőző 10-15 évben, összefüggésben az egyenlőséget hirdető társadalmi ideológiával is. A szolidáris tegezésnek intézményesített változata is létezik, hiszen egyes formális csoportok, szervezetek, gyárak, irodák, egyetemek, klubok tagjai egyöntetűen tegeződnek.

A magázás, a magázó névmás jelentése is erősen függ a vele együtt használt megszólító elemektől. Főként a paraszti népesség körében található meg a magázás keresztnévvel és rokonsági megnevezésekkel együtt való használata a családon belüli viszonylatokban. Az egyéb megszólítás nélkül, önmagában használt magázó névmás, a *ni* könnyen válhat udvariatlanná, s ez az értékváltás nem köthető egyértelmű nyelvi kritériumokhoz. Az udvariatlanság érzetének háttérében az állhat, hogy a szolidaritás kifejezése és a rang vagy cím megjelölése egyaránt elmarad. A magázó forma egyértelműen tiszteletet adóvá, udvariassá ugyanis csak a rang, cím, pozíció és a családi név jelölésével együtt válik, ez a megszólítási mód azonban a vizsgálat időpontjában már főként csak formális alkalmakkor fordult elő. A kutatás eredményei szerint a svéd társadalomban az ismeretlenekkel való kapcsolattartás megszólítási módjai nem mondhatók meg előre a társadalmi tényezők alapján, vagyis nem igazodnak egyértelmű szabályokhoz, ezért főként a társadalom alsó és középső rétegeiben megfigyelhető egy olyan stratégia, hogy igyekeznek megvárni, amíg a másik fél kezdeményezi a megszólítást.

PAULSTON elemzése elsősorban abban a tekintetben újítja meg a megszólítási rendszerek értelmezését, hogy figyelembe veszi: nem pusztán a tegező és magázó formákat lehet szociolingvisztikai változóként értelmeznünk, hanem a velük együtt használt megszólító elemeket is, s így a tegezésen belül két, a magázáson belül pedig három, különböző társas viszonylatokat jelölő lehetőséget, változatot különít el.

Hasonló módszerekkel, BROWN és GILMAN elméleti alapvetésétől elindulva a megszólításválasztást befolyásoló társadalmi tényezőket figyelembe vevő

szociolingvisztikai felmérések sokaságát végezték el ebben az időszakban, s így a 80-as évekre szinte minden európai nyelv (J. FOX, *The pronouns of address in Spanish: Actes du X^e congres international des linguistes*. Bucarest, 1969. 685–93; D. MARÍN, *El uso de tú y usted en el español actual: Hispania* 1972: 904–8; A. D. NAKHIMOVSKY, *Social distribution of forms of address in contemporary Russian: International Review of Slavic Linguistics* 1976: 79–118) és néhány más kultúrkörbe tartozó beszélőközösség megszólítási szokásainak leírása (A. CHANDRASEKHAR, *Personal pronouns and pronominal forms in Malayalam: Anthropological Linguistics* 1970: 246–55.; S. ALRABAA, *The use of address pronouns by Egyptian adults: a socio-linguistic study: Journal of Pragmatics* 1985: 645–57) is megszületett.

10. A megszólításkutatás összegzésének és egyben átértelmezésének tekintendő FRIEDERIKE BRAUN 1988-ban megjelent monográfiája, mely egy Kielben szerveződött kutatócsoport közreműködésével jött létre (i. m. 3). A csoport munkájában egy magyar kutató, BÉNYEI ÁGNES is részt vett, aki nagyban hozzájárult ahhoz, hogy ebben az átfogó, *i n t e r k u l t u r á l i s ö s s z e v e t é s - b e n* a magyar és más finnugor nyelvek megszólítási módjai is helyet kaptak.

BRAUN már munkája elején megpróbálja tisztázni a megszólításkutatásban használt elméleti alapfogalmakat. Leszögezi, hogy megszólításnak a beszélőnek a partnerére történő nyelvi utalásait tekinti, s nem sorolja ide az interakciót megnyitó és fenntartó egyéb fatikus elemeket. Megkülönbözteti a megszólítás *n é v m á s i , i g e i* (azaz az igeragozásban jelölt) és *n é v s z ó i* formáit, sőt egy új szempontot bevezetve különbséget tesz a megszólítás *s z i n t a k t i - k a i l a g k ö t ö t t* és *s z a b a d f o r m á i* között is. Az igeragozásban megmutatkozó megszólítás mindig kötött, a névszói általában szabad, a névmási megszólítás kötöttsége azonban a nyelv sajátosságaitól és a szövegbeli helyzettől is függ. A névmások általában szabad formaként is előfordulhatnak, stílusértékük azonban ilyenkor eltér kötött előfordulásáiktól (vö. *Te is eljössz? Te! Eljössz?*). A megszólítások összessége és egymáshoz való viszonyuk nyelvenként rendszert alkot. BRAUN fogalomkészlete szerint beszélhetünk a *m e g s z ó l í t á s o k r e c i p r o c i t á s á r ó l* vagy szimmetrikusságáról is, attól függően, hogy egy-egy viszonylatban a partnerek azonos, illetve azonos típusú, értékű megszólítást használnak-e.

A német kutatónő a megszólítások korábbi elméleti megközelítéseinek részletes kritikáját adja. Meglátása szerint BROWN, GILMAN, FORD és ERVIN-TRIPP értelmezése csupán látszólag érvényesít szociolingvisztikai szempontokat, háttérükben azonban a rendszernyelvészet szemlélete húzódik meg. Olyan, az egész társadalomra érvényes, egységes megszólítási rendszert képzelnek el ugyanis, amelyben nem kap szerepet a beszélő életkora, társadalmi osztálya, iskolázottsága, neme. Az általuk bemutatott, a társadalmi változatokat kevéssé érvényesítő leírások rendszereinek homogenitása részint abból adódik, hogy nagymértékben

sztenderdizált nyelveket vizsgáltak, illetve adatközlőik elsősorban a nagyvárosi felső-középosztályból kerültek ki. BRAUN nem tartja elfogadhatónak azt a korábbi értelmezésekben szinte egyöntetű megállapítást sem, mely szerint a reciprok használat vagy kölcsönös távolságtartást, vagy kölcsönös intimitást fejez ki, a nem reciprok használat viszont státuskülönbségeket jelez. A különböző kutatók eredményeiből számos olyan helyzetet mutat be, amelyben ezek a jelentések nem egyértelműek. Megítélése szerint a megszólító formák igen gyakran nem a beszédpartnert, nem is a beszédpartnerek közötti kapcsolat jellegét, hanem egyértelműen a beszélőt jellemzik, az egyes beszélők ugyanis a nyelvre jellemző megszólítási rendszernek csak egy részét, illetve egy változatát ismerik. A megszólítások használatában megmutatkozó hasonulási tendencia is ellentmond a reciprocitás korábbi értelmezéseinek, megfigyelései szerint ugyanis az alacsonyabb rangú partner által választott tiszteletadó formát a magasabb rangú a hasonulás szándékával igen sok esetben viszonzozza.

A korábbi leírásokat BRAUN azért is túlzottan egyszerűsítőnek tartja, mert nem számolnak a megszólítási módok kombinációival, és egyértelmű hierarchiát próbálnak fölállítani a különböző formák között, holott nem fokozati különbség van közöttük, hanem egészen eltérő kapcsolattípusokban használhatók.

Bemutatja a V-forma speciális használati lehetőségeit a különböző nyelvekben, rávilágítva arra, hogy az egyszerűsítően udvariasnak nevezett forma igen sok esetben udvariatlanná is válhat, illetve hogy a nyelvi udvariasság értelmezése mennyire összetett jelenség. Kitér arra a kérdésre is, hogy befolyásolják-e az egyes megszólítási rendszerek azt, hogy hogyan érzékelik és értékelik a beszélők a társas viszonylatokat: véleménye szerint az egyszerűbb rendszerek könnyebben lehetővé teszik a társadalmi különbségek figyelmen kívül hagyását, ez azonban nem jelent nagy hatóerőt sem a nyelvre, sem a társadalomra nézve.

Összességében úgy látja, hogy az egyes kultúrák megszólítási rendszerei annyira eltérők, s annyira különböző társadalmi tényezők lehetnek hatással rájuk, hogy értelmezésükhöz egy, a korábbiakhoz hasonló, egyszerű és egyértelmű elméleti keret nem alkotható meg.

A megelőző kutatások eredményeinek feldolgozásán kívül kérdőíves adatgyűjtés is kiegészítette BRAUN és kutatótársainak munkáját. Nagyon aprólékos, táblázat formátumú kérdéssor segítségével szereztek információkat számos nyelv megszólító névmásairól és nominális megszólításairól a lehetséges kapcsolattípusok sokaságát sorakoztatva fel. A korábban használt kérdőívekből átvették azt az eljárást, hogy rákérdeztek az adott és a kapott formára is, ők jelölték meg azonban a legtöbb kapcsolattípust, illetve különítették el látványosan már a kérdésben a névmási és a nominális formákat. BRAUN a kérdőíves módszer hátrányait is mérlegelve — hiszen a kérdőíves vizsgálat mindig csak az ideális, nem pedig az aktuális viselkedésről nyújt képet —, az alkalmazás eredményeit a portugál nyelven és az arab jordán változatán mutatja be.

A megszólítások vizsgálatának két részterületét alaposabban is tárgyalja: egyrészt a megszólító formák szó szerinti és szociális jelentésének eltéréseit mutatja be, kifejtve azt, hogy ezek egymástól teljesen függetlenek is lehetnek. Másrészt felfigyel egy érdekes, sok nyelvben előforduló jelenségre, amelyet megszólítási inverzióknak nevez: leginkább rokonsági, családi terminusok esetében találkozhatunk olyan megszólítással, amely nem a megszólítottnak, hanem a beszélőnek a viszonylatban betöltött szerepét fejezi ki, például az anya *mamá*-nak nevezi gyermekét.

BRAUN végezetül megállapítja, hogy csak nagyon kevés és igen általános megszólítási univerzálét találhatunk. Egyes nyelvekben csak egy kötött forma van, igen sok nyelvben azonban kettő vagy akár három is; a szabad formák repertoárja pedig még gazdagabb. A megszólításként is használt nyelvi elemeknek ráadásul olyan megszólításspecifikus jelentésük és funkciójuk van, amely szinte független attól, hogy más kontextusokban milyen jelentésük és funkciójuk lehet.

11. Végigtekintve a megszólítások kutatásának folyamatán megállapítható, hogy a legmeghatározóbb adatgyűjtési módszer a kérdőíves felmérés, amely több vizsgálatban is a BROWN és GILMAN által kidolgozott kérdéssor részben módosított változatára épül. BRAUN összegző művében jelenik meg ennek a technikának a legkidolgozottabb változata, mely leginkább kiterjeszti a vizsgált szituációtípusokat, és következetesen rákérdez a névmási és nominális megszólító formákra is.

A kutatások nagy része különböző kontrollmódszerekkel igyekszik kivédeni azt az ellentmondást, hogy a kérdőívek nem a valós, hanem a vélt nyelvi viselkedést jelenítik meg. Szépirodalmi művek viszonylattípusainak elemzése és résztvevő megfigyelés több esetben is háttér-információkkal szolgált a számszerű adatok értelmezéséhez, sőt LAMBERT és TUCKER kutatásában a kérdés reakciótesztel és kísérlettel történő vizsgálata is kiegészítette a kérdőívekből kirajzolódó képet.

A több vizsgálatban is alkalmazott szociolingvisztikai interjúk — bár szintén aktív módszerrel szereznek adatokat, így ellenőrzött, tudatosított nyelvhasználatot elevenítenek meg — megmutathatják a nyelvhasználóknak a megszólításokról alkotott értékítéleteit és megszólítási stratégiáit is.

A társadalmi különbségek következetes figyelembevétele, a megszólítást befolyásoló társadalmi tényezők sokaságának felismerése, a kultúrák közötti öszszevetések és a nyelvi formák tipikus kapcsolódási lehetőségeinek önálló változatként való értelmezése egyre összetettebbé, árnyaltabbá tette a kérdéskör megközelítését. A megszólítások kutatásának alakulása tehát az általános érvényűnek, átfogónak gondolt értelmezések felől az egyre differenciáltabb, egyre több szempontot figyelembe vevő, de az általánosítás, a minden megszólítási rendszer leírására alkalmas elméleti keret megalkotásának igényéről lemondó, egyes részterületeket bemutató magyarázatok felé halad.

DOMONKOSI ÁGNES